

Славиша Недељковић

Филозофски факултет, Ниш

Универзитет у Нишу, Центар за византијско-словенске студије, Ниш – Србија

e-mail: ned.slavisa@gmail.com

ИЗВЕШТАЈ СВЕШЕТНИКА ЈОВАНА ПОПОВИЋА О СТАЊУ У ПРИЗРЕНУ У ЈЕСЕН 1880. ГОДИНЕ*

Апстракт: Прве године након завршетка Велике источне кризе донеле су српском народу у Старој Србији велике проблеме. Под арбанашко-турским терором који је систематски вршен над Србима нестајала су читава села. Ситуација је постала још тежа када је у јуну 1878. године формирана Призренска лига. Срби су тако добили два господара, издржавали две војске и давали дајзбине на две стране а да при том нису имали никаква права и заштиту. У раду је представљен извештај свештеника Јована Поповића о стању у Призрену и околним нахијама у периоду од 4. септембра до 7. октобра 1880 године. У овом веома занимљивом сведочанству, из угла српског свештеника и повереника упознајемо се са деловањем арбанашке Конгре, анархијом, општим политичким приликама и положајем Срба у овом делу Старе Србије у јесен 1880 године.

Кључне речи: Арбанаси, зулуми, Конгра, Метохија, Призрен, Срби, Турци.

Велика источна криза која је протутњала Балканским полуострвом исцртала је нову политичку карту Европе. Последице њеног деловања биле су далекосежне и трасирале су судбину балканских народа за дужи временски период. Једна од последица које су произашле из Велике источне кризе, била је Призренска лига, која се називала и Арбанашка конгра. Вест о сазивању Берлинског конгреса довела је до убрзаног националног окупљања косовско-метохијских Арбанаса. Призренска лига представљала је важан моменат у стварању арбанашке националне идеологије. За њен настанак и деловање била су одлучујућа четири фактора: 1)расположење Арбанаса после одлука Сан-стефанског мира и Берлинског конгреса; 2) рад Цариградског комитета; 3) став турских власти према арбанашком питању и 4) држање и интервенција Аустро-Угарске, Италије и Велике Британије. Политичким деловањем Призренске лиге руководиле су арбанашке старешине које су својим положајем и вером били дубоко везани за турску државу и њену идеологију. Ослоњени на ниже слојеве чије је нерасположење према Србима јачало упоредо са победама српске војске, они су Призренској лиги у првој години њеног деловања дали легитимистички и происламски карактер. Супростављени по питању држања према Порти, Арбанаси су били јединствени у обележавању територијалног обима арбанашких земаља и територијалним претензијама према

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Српска нација-интегративни и дезинтегративни процеси* (Ев. бр 177014).

суседним балканским народима. Пробуђени арбанашки национализам, суров и осион у својим претензијама, подстицан од Турске и делимично од Аустро-Угарске, обележио је као своје и оне територије у којима је било мало Арбанаса и које су биле насељене искључиво хришћанским становништвом.¹

Нова арбанашка држава је по замисли вођа арбанашке лиге, требало да буде састављена из четири области (кнежевина): 1) јужне Албаније са Епиром и Јањиним; 2) северне и средње Албаније са областима око Скадра, Тиране и Елбасана; 3) Македоније са Скопљем, Дебром, Гостиваром, Прилепом, Велесом, Битољем и Охридом, и 4) Косова са деловима јужне Србије и Македоније (Пећ, Ђаковица, Призрен, Нови Пазар, Сјеница, Митровица, Приштина, Гњилане, Прешево и Куманово). Овако дефинисан „арбанашки вилајет“ обухватао је и оне области Косовског и Битољског вилајета где су Арбанаси били процентуално слабо заступљени, док су на простору сва четири вилајета (Косовски, Битољски, Скадарски и Јањински), они чинили тек 44% целокупне популације.² Програм лиге назван је *Kağname* (књига одлука) и садржавао је 16 тачака у којима се истицала оданост исламу, шеријатском праву, као и решеност да се оружјем брани територијални интегритет Турског царства.³ Призренска лига представљала је један од најважнијих догађаја у нововековној историји Арбанаса. У зависности од тога, ко и на који начин посматра деловање Призренске лиге о њеној активности и значају

1 Јагодић 2009, 19-20; Плана 1980, 299; Недељковић 2012, 179-180; Војводић 2001, 26-27; Пејин, Петровић 1992, 82; Историја српског народа V-I 1994, 236-237.

2 Храбак 1998, 27-28; Батаковић 1991, 86; Богдановић 1990, 168; Микић 1982, 105.

3 Закључци са збора у Призрену, представљају статут односно програм Призренске лиге. Од посебног значаја били су први и други члан статута који су дефинисали примарне циљеве Призренске лиге: „Наша Лига има за циљ да остане на одстојању сваке власти сем Портине и она ће се оружјем борити за одбрану целокупне територије. Наш главни циљ је очување царских права неприкословности Његовог величанства султана, нашег господара. Због тога сви они који се томе противе и ремете мир, они који настоје да ослабе ауторитет власти, они који потпомажу то, сматраће се као непријатељи отаџбине“. Трећи члан статута, предвиђа могућност да изасланици-представници других крајева, они који нису потписали статут, могу да приступе Лиги, „ако то желе, као пријатељи власти и земље“. Четврти члан опредељује држање пре свега према хришћанима у Турској: „на основу високог верског закона Шеријата бранићемо као наше животе богатство и част немуслиманских верских заједница које хоће добро да се владају према законима; али против оних који ремете мир борићемо се зависно од услова и места“. Шести члан дефинише став према балканским хришћанским државама и у њему је садржан задатак Лиге: „Имајући пред очима балканско тле, нећемо дозволити ни по коју цену да стране војске газе по нашој земљи. Бугарској влади нећемо признати ни име. Ако Србија не буде напустила мирним путем бесправно освојене округе послаћемо против ње башибозлуке (хакиџинлери) и настојаћемо до краја да ослободимо те крајеве; против Црне Горе деловаћемо у истом смислу“. Чланом четрнаестим опредељује се однос између државних органа и Лиге: „Влада се неће мешати у послове Лиге, што је схватљиво. С друге стране и Лига се неће мешати ни у каквој форми у административне унутрашње послове владе, сем у случају злоупотребе и насиља“. Последњи шеснаести члан, географски одређује крајеве у којима би деловала Лига и носи клетву за потенцијане издајнике: „На основу склопљене бесе ми, представници непобедивих хероја северне Албаније, Епира и Босне, оних јунака који од рођења не познају другу игру сем оружја и који су спремни да дају своју крв за Царство, за нацију и за отаџбину, одабрали смо Призрен као седиште наше Лиге и нећемо дозволити никако да нас од сада онеспокоји какав освајач и да угњетава грађане наше земље. Ова Лига ће се пренети од нас на нашу децу и на наше синовце и ко буде изашао из ње сматраће се као искључен из ислама и на њега нека падне проклетство и ниподаштавање од свих нас“. Остали члановима је начелно прописано прикупљање оружаних снага Лиге, њихова употреба, као и организационо и дисциплинско држање чланова Лиге у оквиру извршавања постављених задатака.“ Јагодић 2012, 21-22; Стули 1959, 309-310; Костић 1997, 47-48;

постоје различита, па чак и противречна схватања.⁴ Призренска лига није представљала ослободилачку организацију ни за све Арбанасе (нарочито за Фанде), а камо ли и за остале народе другачије верске и етничке припадности, који су живели у оним мешовитим областима, који су по плановима Лиге требало да буду арбанизовани. У плановима Призренске лиге није било места за неарбанашко становништво, које није имало никакву правну и економску заштиту. Предвођени својим племенским главарима, без изграђене националне свести, Арбанаси су према српском становништву заузимали став привилегованих муслимана према потлаченим хришћанима. Призренска лига одиграла је веома негативну улогу у развијању арбанашко-српских односа. Стварањем Лиге традиционални арбанашки терор према незаштићеном српском становништву под турском влашћу драстично се интензивирао. Српски народ у Косовском вилајету је за челнике Лиге представљао главну препреку ка остваривању арбанашких права на ову турску покрајину. Ако су до избијања херцеговачког устанка зулуми над српским становништвом имали више стихијски него плански карактер, од оснивања Призренске лиге они су представљали део осмишљене политике чији је основни циљ био чишћење Старе Србије од српског становништва. У свом разрачунавању са српским становништвом они нису имали никаквог обзира па су извештаји који су са Косова и Метохије пристизали у Србију, били препуни података о злочинима најгоре врсте.⁵

Убиства, пљачке, силовања, паљевине, отмице били су свакодневна појава. Срби су све то морали ћутке да подносе а они који су се жалили, врло брзо су то платили својим животима. Безобзирност арбанашких првака према свему што је српско била је присутна на сваком кораку. Тако је по наређењу Лиге почетком 1879. године, српски манастир Високи Дечани био претворен у коњушницу и војно складиште за потребе снабдевања лигиних снага у Гусињу. Један од вођа Лиге, призренски Дервиш-паша, од раније познат по свом зулумћарском односу према Србима, шилом је од призренских Срба изнудио преко 30.000 гроша да би тим новцем подигао шездесет кућа за насељавање арбанашких мухацира.⁶ За разлику од Арбанаса католика чије је интересе отворено штитила Аустро-Угарска, српски народ на Косову и Метохији био је без икакве заштите и препуштен сам себи. Средином јула 1879. године, Срби из Пећке нахије, послали су жалбу руском цару Александру II у којој су описали тешке услове у

4 Од Призренске лиге која је била изразито националистичка организација за одбрану „арбанашке територије“ послератна албанска историографија покушала је да направи нешто што би имало налик на француску буржоаску револуцију. Међутим, одсуство класних борби које су примарне у таквим револуцијама и неразвијена економско-социјална основа указују да Призренска лига не може бити сврстана у ред буржоаско-демократских револуција. Од половине 19. века започео је бржи развој арбанашког друштва. Поред већ присутног горњег исламског феудалног слоја, из редова трговаца и богатијег сељаштва повезаног са градом јавља се градско становништво из којег ће се развити арбанашка интелигенција. Међутим, непостојање привредне целине као и разноликост политичких програма који су ишли од протурских феудално-исламских тежњи до племенско-аутономашких, представљали су значајну кочницу у развоју националне кохезије арбанашког народа. Све је то стварало дезоријентацију у правцу националног развоја Арбанаса, тако да они час бране целокупност Турског царства од ослободилачких покрета балканских народа, а час изазивају кржаве устанке и супростављају се централним властима у борби за очување обичајног племенског права и старих феудалних повластица. Skendi 1967, 150-170; Васиљевић 1909, 50-54.

5 Enciklopedija Jugoslavije I 1955, 156-160; Рахими 1977, 330-335. *Косово некад и сад, Kosova dikur e sot* 1973, 156-159; Skendi 1967, 85-100.; Божиловић, Вавић 1991, 272-274; Ђоровић 1992, 164-166; Борозан 1995, 29-31.

6 Микић 1978, 329-331; Недељковић 2013, 404; Храбак 1998, 15; *Косово и Метохија у српској историји* 1989, 219; Слијепчевић 1983, 154; Бован 1983, 155-159.

којима се налазило српско становништво. У жалби су метохијски Срби писали „да Арбанаси где нађу кога христјанина, само да нико не види, одма га убију. То сваки дан тако раде да не сме христјанин нигде сам изаћи, на улици ни у цркву не сме отићи, а по округу у села, које зулуме раде Арбанаси, то се описати не може.“ Срби су замолили руског цара да их узме у заштиту и помогне им или ће у супротном они потпуно нестати из ових крајева.⁷ Деловање Призренске лиге додатно је погоршало положај српског народа на Косову и Метохији. Бежећи од терора арбанашког башибозлука у Србију је избегло више десетина хиљада косовско-метохијских Срба. Терор Арбанаса нарочито је био јак у Метохији. У намери да потпуно уништи српски живаљ у овој области, Арбанаси нису бирали методе да би остварили свој циљ. У свему томе, они су били охрабривани од стране Аустро-Угарске, чији су агенти стално подбадали арбанашке старешине на још веће непријатељство против Срба.⁸ Они Срби који су се у тим тешким годинама (1878-1881) упркос свим проблемима одлучили за опстанак на својим вековним огњиштима, свакодневно су се суочавали са бројним недаћама.

Србија је са великом пажњом пратила деловање арбанашке Конгре и њен утицај на развој прилика на Косову и Метохији. Кључну улогу у свему томе имали су агенти и повереници српске владе, који су о свим збивањима која су се дешавала у Старој Србији редовно извештавали српске власти. Стварање мреже српских агената и повереника био је важан сегмент српске заграничне политике у Турској. Предвиђена Гарашаниновим *Начертанијем* 1844. године, ова делатност је нарочито интензивирана од 1861 године, када су пут Старе Србије и Македоније упућивани „људи од поверења“ који су имали задатак да раде на пољу српске културно-просветне и националне пропаганде у Османском царству.⁹ То су углавном били Срби, турски поданици, који су као благодјејанци српске владе завршили своје школовање у Србији, или особе које су због свог политичког деловања морале привремено да напусте своја родна места и да спас потраже у Србији.

Након завршетка Велике источне кризе, турске власти су желеле потпуно да пресеку везе између српског народа у Турској и Кнежевине Србије. То се посебно односило на српски културно-просветни и национални рад на овом простору, који је уочи Устанка у Херцеговини имао завидне резултате. Турске власти и Арбанаси су веома будно мотрили на српско становништво на Косову и Метохији. Свака, па и најмања сумња, да је неко од косовско-метохијских Срба у контакту са Кнежевином Србијом сурово се кажњавала. Због тога се радило веома опрезно, скоро искључиво преко домаћих свештеника и повереника а веома ретко преко одбора.¹⁰ На пословима ширења националне пропаганде у Турској учествовало је много људи. То су били трговци, свештеници, учитељи, као и сви они који су имали прилику да путују, и да ризикујући свој живот преносе књиге, писма и разна обавештења српским пограничним властима. Овај опасан и ризичан посао, српски повереници обављали су искључиво из својих патриотских побуда и из жеље да се све српске области у Турској коначно ослободе и припоје матици Србији.

7 Архив Косова и Метохије, збирка Петра Петровића, ПП, LV-K1-18-1879, српска општина у Пећи-Руском императору Александру II; Недељковић 2013, 403-405.

8 Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, П/105, Пов. бр. 799, No 872, Министарство иностраних дела-српском посланству у Цариграду, Београд 21. септембар/ 3. октобар 1880.

9 Батаковић 1989, 29-30; Недељковић 2011, 289-290.

10 Стојанчевић 1998, 158-159; Џамбазовски 1985, 177-178;

Један од знаменитијих националних радника био је свешетник Јован Поповић, који је активно радио на пољу српске пропаганде на Косову и Метохији. Као „човек од поверења“ и признати национални радник, био је у добрим односима са српским властима, а нарочито са српским државником и дипломатом Филипом Христићем.¹¹ Поред Јована Поповића, значајан траг на пољу српске националне пропаганде оставили су и : Јован Максимовић, Стојан Чемишевић, Стеван Марковић (сви из Приштине), Јевтимије Јовановић, Петар Хаџи Ђорђевић, Илија Тодоровић (сви из Призрена), Јаћим Павловић, Филип Николић, браћа Живко и Коста Ђорђевић(сви из Пећи) као и Илија Апостоловић, Апостол Хаџи Симић и Филип Стојановић, сви из Ђаковице. Сви су они добро знали арбанашки и турски језик, познавали прилике на Косову и Метохији а не ретко, када су то од њих прилике захтевале, даровима и новцем обезбеђивали наклоност локалних турских чиновника или арбанашких крена.¹²

У прилогу достављамо извештај свештеника Јована Поповића о стању у Призрену и околним нахијама у периоду од 4 септембра до 7 октобра 1880 године. Извештај је упућен Филипу Христићу. У овом веома занимљивом сведочанству, из угла српског свештеника и повереника упознајемо се са деловањем арбанашке Конгре, анархијом, општим приликама у Метохији и аграрно-правном положају Срба у овом делу Старе Србије у јесен 1880 године. О томе какав је степен опште несигурности владао у овом делу Косовског вилајета најбоље сведочи податак да су арбанашки разбојници нападали и пленили не само православне и исламизоване Србе (Горанце) већ и Фанде и богате Турке, попут тетовског поглавара члана Конгре, Хаџи Садик-аге. На крају извештаја, Поповић у кратким цртама препричава разговор који је водио са аустроугарским конзулом у Призрену, кога он у тексту назива „северни посланик“. Без имало устегања, аустријски конзул је Поповићу рекао да би за Стару Србију било најбоље да припадне западним силама а не Србији и да би Срби уколико желе да добију помоћ од западних сила требало престану да буду то што јесу и да се у свему угледају на Бугаре. Документ се налази у Архиву Србије, фонд Поклони и Откупи, к 83, бр 101. Текст достављамо у оригиналу, без језичких и интерпункцијских исправки.

Вашем високом превосходитељству г. Христићу, (овим) врло кратким описом јављамо за велику тиранију у Призрену; ово је што описујем, само једно од десет, а како не смемо нашу жалост да покажемо свету, показујемо (је) теби, а ти коме знаш.

Септембар 4. Од Гусиња у Призрен, Али-паша дође на позив Призренске конгре а са њим дођоше поглавари Турака од Гусиња, од Пећи (дође) Мула Зека а с њим неколико пећана.

Септембар 4. Јован Недељков(ић), свадбу чини, даје кћер за Василија Челперића. Турци то дознаше и наоружани ноћу примакну се (кући) до прозора, па из

11 Крестић, Љушић 1983, 273-274; Ђорђевић 1995, 60; Јакшић, Вучковић 1963, 432-433.

12 АС, Министарство Просвете и црквених дела-Просветно одељење, 1875, ф IX, А No 103, бр. 4419, Београд 18/30. август 1875; Исто, 1870, ф IV, А No 70, бр. 3155, Београд 3/15. јули 1870; Исто, 1858, ф VIII, А No 30, бр. 111, Петронијевић-Попечитељству просвете и црквених дела, Цариград 5/17. август 1858; АКМ, Збирка Стојана Зафировића, бр. XXXVII, бр. 1887, К-1-2, Пећ 3/15. октобар 1882; АС, Збирка Мите Петровића, бр. 8225, Илија Гарашанин-београдском паши, Београд 14/26. август 1862; Архив Српске академије наука и уметности, лични фонд Јована Ристића инв. бр. 17/36, сигн. XVII/1, архимандрит Сава-Јовану Ристићу, Врање 27. август/8. септембар 1880; АС, МИД, ПО, 1882, П/6-III, Пов. No 423, П 52, Јеврем Грујућ-Милану Пироћанцу, Београд 17/29. март 1883.

сокака из, вароши пушку баце на собу, но пушка им се не упали. Онда исти Турци ударише ногом у прозоре и развалише их. Сватови од страха побегну. Турци који (ово) учинише су били Абидин из табахане, Ресим-ага из терзимахале и са њима још други 10 душа.

Септембар 5. У Призрену Али-паши одоше на визиту призренци а по подне Али-паша оде у Конгру и ту позва неки башибозлук и извика га што је скоро бегао.

Септембар 5. Шех /Дервиш/ од Анадола из Коњуха, као посланик родбине царске са даровима је дошао у Призрен (и) преко 10 дана чекао је Али-пашу. Исти је Али-пашу данас посетио и дарове му предао; подарок за Али-пашу је 60.000 гроша и један алај свилени барјак сав од злата сплетен и написан златним словима; од злата се свила не види; ово је награда као новом санџак шерифе¹³, за похвалу Албаније и албанског поглавара Али-паше Гусињског.

Септембар 6. Али-паша и мутесариф у нахију призренску послаше сердара Дестан-бега да хвата башибозлук који је од Скадра побегао кући; Дестан-бег одмах оде и поче хватати и у Призрен слати бегунце.

Септембар 6. Из Призрена Конгра телегарф посла у Дибар¹⁴ – ево идемо с Али-пашом к вама да вас миримо и да вам готовимо пут (у) Скадар против Дин душмана¹⁵, а бесу што сте покварили није ни требало.

Септембар 6. У призренској Конгри, Али-паша је јавио да (су) са проповеднице са њихове велике џамије два лажна пророка (који су скоро прошли Ђаковицу, Ријеку ђаковачку, Пећ, Пећку нахију и Гусиње) дошли ту, седели 8 дана и тамо су у џамији проповедали овако: браћо Турци сами бити нећете, да знате (да) се не бојите, држите се против Дин душмана; а ако се нећете држати носићете шубаре на главама; а ако шубаре не кабулите¹⁶ ви ћете бити протерани из домова ваших. После 8 дана Али-паша их је обоје на препруке пријатељске послао преко планина у Скадар.

Септембар 7. Конгра у Призрену скупи православне старешине и заповеда им овако: царски годишњи приход од непокретинијих добара по земљању¹⁷ што плаћате по тефтеру,¹⁸ један годишњи приход да дајете у хазну¹⁹ а један приход толики да нам дате за касу за помоћ, јер су нам данас потребе велике, како да војску сигурамо и хранимо и барут да купујемо; ако сте са нама, дајте нам имзе²⁰ и јадни Срби им дадоше наново две вергије, два данка да плаћају, један цару а други Конгри. Љуто цвили једна сиротиња раја²¹ као црви у сухој коруби.²²

Септембар 7. Од Дибре одговор телеграфом у Призрен дође: ми ево чекамо мутесарифа,²³ али ми Скадру не идемо на помоћ, ми смо родом били хришћани, а вером смо сада мухамеданци, па себе не кваримо нити имамо за кога да гинемо; који може нека царство брани, а нас се то ништа не тиче, вере чинимо хизмет²⁴ а цару смо као свагда покорни.

13 Одличан, племенит; титула управника.

14 Дебар

15 Непријатељи исламске вере-неверници.

16 Прихватити, примити, одобрити

17 Емлаћ, порез на земљу

18 Пописна књига

19 Благајна, ризница, кеса

20 Потпис

21 Потчињено хришћанско становништво у Турској

22 Кора дрвета

23 Турски окружни начелник, заповедник области

24 Помоћ

Септембар 11. У Призрену, Али-паша Шах скупи башибозлук и узео им јемце, даде им таин²⁵ те им заповеди да сутра у петак чим одслушају хоће у џамијама крену за Скадар.

Септембар 12. Од Призрена за у Скадар башибозлук оде, 250 душа, да не даду низаму²⁶ да пушта турску земљу Улцињ Црној Гори. Данас (башибозлук) цео из Скадарске нахије полази, а Турци поштени говоре *Араби алах сене чок шућур – чија срећа послужи и нека му буде*; ми се па макар и ако цела Србија нападне не померамо, нити имамо где даље, што ће бити јесенас нека буде вечерас.

Септембар 13. Известио ме (је) један пријатељ за случај што се (десио) у Дибру августа 25. У Дибранској реци Захарије Ђехаја²⁷, коме су Турци заробили сина и унука, дакле за откуп њихов, Захарије је дао 230 лира²⁸ турских златних, те их је тако од ропства избавио. Ви сте за ово чули као и за (то) да је прошлог јула, 20-тог, у Дибру, селу Галичник, харамија²⁹ од Стефана Ђехаје опленили 3.000 оваца и брера. Јадни Стефан не могаше их одкупити но му сва речена стока пропаде. Разбојници потом казаше Стефану: ако нас тужиш валији³⁰ има да кажеш похараше ми стоку Италијани³¹ а не ми прави Турци, и тако све најбоље да говориш за нас.

Септембар 13. У Гору шарпланинску, Љумљани похараше село Брод, отеше 4.000 оваца и поведоше их њиховом шеху у Љуму.

Септембар 15. Од Призрена ујутру у Дибру оде Али-паша Гусињски и поведе са собом поглаваре од Призрена, од Ђаковице, од Пећи, од Плава, од Гусиња, од Митровице, од Вучитрна, од Новог Пазара, од Гилана³² и од Приштине. Чланови Конгре у броју 50 душа одоше (са) Али-пашом, да се и са Дибром сагласе и јединство да закључе да се бране од Црне Горе и да јој не пусте Улцињ. Идемо да видимо хоће ли Дибра послушати Конгру.

Септембар 15. У Призрен пре подне дође турски посланик са писмом послатом Конгри (у) којему пише овако: Скадарци Призренцима за име бога алаха, што више башибозлука да можете послати, шаљите, јер не знамо од нас шта ће бити, а вере царске нама ферман³³ донио (је) и казао нам је или пуштајте Улцињ Црној Гори или избаците жене и децу од Улциња и Скадра. Хоћемо низам да пуштамо и топом да сурвамо прво Улцињ а затим и Скадар, јер Улцињ на сваки начин по заповести фермана треба да се даде Црној Гори. Хаџи Омер-ефендија, први преседатељ Конгре кад виде шта му од Скадра пишу, одма човека свог посла с послаником скадарским, од Призрена пут Дибре да писмо понесу и предаду Али-паши, где га писмо стигне да му га даду, а што ће се родити, оно ће се и крстити.

Септембар 15. Од Тетова Хасан-паша Дералија и Есад-паша у Призрен дођоше да иду у Дибру. Ту се састадоше са меџлисом³⁴ тетовским које бројаше 8 лица који

25 Војничко следовање хране, војнички хлеб

26 Турска регуларна војска, стални кадар

27 Старешина, заступник, власник, сеоски првак, управитељ добара

28 Турски новац у злату

29 Лопов, хајдук, бандит

30 Управник, старешина вилајета

31 Арбанаси католици

32 Ђилане

33 Писмена наредба султана, царска дозвола, указ

34 Одбор, суд, судско веће

(овде) дођоше по ићендије³⁵ уочи акшама³⁶ а сутра дан у зору, то јест, 16. ог септембра одоше пут Дибри.

Септембар 17. У Призрену Турчин Муча, брат Синанов, нападе на врата Леке Душленкова и (за)тражи му глобу од 13 лира турских или наполеона.³⁷ Леки нека се узме у памет и нека му ноћу врата не отвара.

Септембар 18. Од Призрена за у Тетово крене тетовац Хаџи Садик-ага, и тако, на Шар-планини изађу испред њега пуштахије³⁸ и убију му јасакцију.³⁹ После оплене реченог Хаџи Садик-агу, тетовског поглавара Конгре и узму му 300 лира турских и 123 гроша. Речени Хаџи Садик-ага ове лире доби тако што продаде вуну Балти Латинину, које му данас опленише хајдуци на Шар-планини више села Манастирице.

Септембар 19. У призренско окружје исте пуштахије на Шар-планини слеглоше се у село Манастирице и опленише (од) сељака 280 оваца и брава и 96 комада говеда. Сељани се одмах дадоше у потеру али их отети не могаху (тако) да оде сва покретна имања у Љуму Ђаволску.

Септембар 20. У Призрен од Цариграда, царски ферман дође. У њему тражи султан од Призрена нови трогодишњи низам да се даде. На то призренци узеше време од 8 дана да питају целу Албанију хоће ли или неће дати низам. Призренци отворено говоре овако: ми заповест имамо од Европе цару да не дамо десетак и низам да не дајемо, док не уздржимо и Улцињ да не дајемо.

Септембар 21. У Призрену уписују се жандари да чувају друмове царске да се свет не плени као што је оплењен Хаџи Садик-ага.

Септембар 22. Одоше стражари на Шар-планину да чувају друмове. Али Хаџи Садик-ага тетовски први поглавар, од Конгре тражи да му Призрен да 300 златних лира турских, а затим да му плате и крв за његовог јаскинцију што су га пуштахије убили. Он је Призренцима казао овако: *ако смо ми уговорили и наредили четам и четовођама да чувају браћу нашу а да сатиру ћауре, нисмо им онда наредили да своју браћу свукују, харају и сатиру.* Даклем ево правог повода турског.

Септембар 25. Од Призрена за у Косово, идући Тџехаја да носи чобанима захиру.⁴⁰ Опазе га Турци призренци, па му изађу на бусију,⁴¹ те га убију ниже села Љутоглава и све што су нашли пара код њега све су му узели, као и два коња.

Септембар 26. У Призрену телал⁴² виче: сваки старешина махалски да се скупи у полицију и да поведе народ махалски да говоре, да за 4 године цар нови низам тражи, сутра да сте сви у сарај.⁴³

Септембар 27. У Призрену од сваке махале старешине махалске скупише се заједно у полицији и одговорише мутасериф-паши овако: ми смо били свагда и јесмо царски народ но низам не можемо да дамо док не видимо на чему ће ствар улцињска остати.

Септембар 29. У призренском окружју у селу Круша, Банкову кућу хајдуци наподоше и украдоше му 2 вола и 2 краве музне.

35 Вечерњи час који дели време на половине; трећа по реду од пет дневних молитава код мухамеданаца која се обавља увече по заласку сунца

36 Први мрак, залазак сунца

37 Француски златник од 20 франака

38 Обесник, хајдук, разбојник, насилник

39 Чувар, телохранитељ

40 Исплату

41 Заседа

42 Гласник, објављивач вести, добошар

43 Зграда у којој су смештена турска административна надлештва

Септембар 30. У Призрену Турци ноћу разбију дом Балтин; била је пуцњава а пол сахата; опленише га и убише Балту и жену му његову. Балта са женом уби два љумљанина на месту и два призренца а кажу да су још два – три рањена. Турцима је био рамадан за једног што је убио – телеграфчију. Ово је убиство било ујутру у осам сахата по источном броју. Жена је Балтина била рањена у груди и (то) једна рана на леву и једна на десну страну, трећу рану имала је у трбуху. Балта је рањен у главу јатаганом⁴⁴ на три места. Осим тога лева и десна рука посечене су му до ниже лактова, близу дланова, тако да му на кожи висе, а ране по грудима су безбројне на Балти. Пуцњава је била велика а ноћни стражари нису пришли да (их) одбране, дакле то се види да је овај повод био како од Призренца тако и од полиције. Обоје мртва, мужа и жену, два мртваца заједно понесоше и у два их гроба закопаше; и ако су Латини⁴⁵ ваљало би рећи вечна им памјат што су се тако јуначки држали. Ово убиство Турци бацају на Латине на Ћон Топала зато што су се по суду терали. Балта са Ћон Топалом (зато) што је Ћон тужио и ухапсио Балту бајаги да је Балта (са)купио мухуре⁴⁶ од Латина и писма писао и слао Аустрији, да доведе Аустрију у Призрен. Ето турска лаж, како се они перу а други каљају, тешко оном иза кога неко не стане, за њега збора нема у Призрену.

Октобар 1. У Призрену Турци који су прве класе злосрећници, сваки задену у појас оружје, па оружани кроз пазар као дивљи медведи хржу, судахи⁴⁷ нема, зло наопако.

Октобар 1. У Призрену полицај(ац) Муча, Синанов брат, на врата Леке Душленка дође и на врата удара. Лека му ноћу врата не отвори, нашта се речени Муча одби од врата Лекина, претећи му ако му сутра паре на дућан не извади, биће Лека убијен.

Октобар 2. У Пећ, Турци убише Ћеку Ћакића, избраног јунака, зато да зрочног христајанина нема.

Октобар 6. У Призрену у полицију позваше Леку и питаше га ко ти је на врата долазио. Лека каза Муча, тражио ми је 3 наполеона. Зовнуше Мучу, је ли истина Муча каза хућумат,⁴⁸ није рече им Муча. Затим питаше Леку: имаш ли којег сведока, на шта Лека одговори да је била ноћ и да нема сведока. Суд му на то одговори: није то истина што смо ми чули и ти што казујеш, и онај конзул што је нам је казао аустријски, лажљиво је, није то истина.

Октобар 6. У Ћаковици Турци ноћу опленише Симу коцобашу⁴⁹ Ђаковачког, све му до душе узеше, простирку, посуђе бакарно, краву, све му дигосе. Да је Сима пушку бацио хтели и њега да раскомадају, но трпи душо за Бога, докле ће се трпети то само Бог зна.

Октобар 6. У Дечану умре Хаџи Ананије, бивши настојатељ манастирски.

Октобар 7. У Призрену мутесариф-паша од махале турске старешине позва и проучи им писмо од Валије у коме Валија тражи од Призрена одговор ко је убио Балту и који је узрок за то. На то Призренци одговорише мутесариф-паши: то наше знање није, то је твоје знање ко ноћу шета. Два табора⁵⁰ низама имаш па нека чувају ноћу. То ко зна ми не знамо, ко кога ноћу убива. Ако си низам задржао само хућумат да чувају и ништа

44 Кратак и криви мач, крива сабља, некад главно оружје турских јаничара

45 Арбанаси католици, Фанде

46 Печат, штамбил

47 Суд, суђење, правда

48 Надлештво, судница, зграда у којој су смештени органи власти

49 Првак, сеоски кнез, старешина

50 Табор – у турској војсци одред у јачини од 2 батаљона

више а не Призрен, то је друго, тешко оном који нестане. Конзул аустријски (од) како му је терцуман⁵¹ Балта убијен до данас врата конзулата не отвара и заставу не диже у време празника, докле ће не зна се.

Октобар 7. У Призренском окружију у селу Муштутишту, Нуридинов син уграби ћерку Стојанову ноћу, и сада му нема ни једно село (где) Турчин Српскињу не држи.

Чудно ми је господине, има већ оваквих девет писама од два месеца које сам послао гоподину митрополиту⁵² па се питам је ли их је примио, или му је мрско да их чита, или нији био у митрополији, или су где пропала, те ми није на ниједно одговорио. А ја не жалим књига⁵³, нити мастила, нити путнину мом посланику пимоноши, само да (са)знате овдашње несреће и да јавите коме знате. Ми убога сиротиња зар имамо наду на другога? Ми, будите уверени, наде немамо на другога осим Бога и на његову светлост, и зато би требало и ти као мој лични доброжелатељ да умолиш његово првосвештенство, да не жали двије паре на књигу, само да ми одговори јели наша писма уредно примио, или су где пропала. На аустријску пошту, да не сумњам, знам да (је) његово првосвештенство уморно јер непрестано ради по цео дан, али нека не жали труда и да изгубљену овцу нек потражи. Пастир треба да положи и душу своју за овце, такав треба (да) буде, а не најамник. Зар не би требало пастир свој труд да не жали, већ да стадо своје чува и брани, (а) које у праву стоји већ пет стотина лета. Зар ћемо до века и амина, не, не, не. Ако Бог да и срећа послужи призренски народ до века да не жали, надајући се на белога младога орла⁵⁴ који ће нас својим крилима извући из таме. Па зар ми да се не надамо да је ово ново корачање његове светлости⁵⁵ као прво Лазарево воскресјење, а друго корачање чекамо у нади скоро као свето Христово воскресјење. А Бога ми ако делатници искрено не запну па не уреде свој виноград, то ће он остати не уређен. Треба што скорије и што раније народни делатељи да узраде свој а не туђ, јер је политика северна⁵⁶ у винграду, да у подне позове делатеље, а то добро за нас није. Ја сам се северном посланику мало противио који ми је казао да северна политика (више) воли да Стара Србија потпадне под западњаке него под Србијом. Ја сам му на (то) казао: а шта ако Бог да (па) са Србијом буде Русија. Он ми на то одговори: верујем ја да је то твоја жеља и жеља Милојевића.⁵⁷ Хтели би ви (да) пуштате нокте све до Медине⁵⁸ када би вам се услишила молитва. Ја му на то кажем: зар не би требала северна моћ да помогне православној браћи Србима, бар да свој стан преузму и дивљаке арбанашке покорне и да не пуштају да им ко на пут стане. А северни учитељ ми на то одговори: да да, Србима се

51 Тумач, посредник код турске власти

52 Мисли се на рашко-призренског митрополита Мелентија

53 Писмо, хартија

54 Мисли се на Кнежевину Србију

55 Односи се на кнеза Милана

56 Односи се на Аустро-Угарску

57 Милош С. Милојевић, национални радник, књижевник и историчар. Рођен је 1840. године у Црној Бари. Основну школу и гимназију завршио је у Шапцу и Београду. Школовање је потом наставио у Кијеву и Москви. Године 1870. постао је професор гимназије у Београду, да би од 1873. до 1876. године, био управитељ и професор Другог одељења Београдске богословије. Активно је учествовао у српско-турским ратовима 1876-1878. За професора и директора гимназије у Лесковцу постављен је 1881. године. Године 1890. постављен је за управитеља Светосавске вечерње богословско-учитељске школе. Био је и управник Светосавске вечерње школе (1891-1893). Пензионисан је 1893. године. Преминуо је 1897. године у Београду

58 Медина, град у региону Хеџаз, западни део Саудијске Арабије. Други свети град у исламу, место где је сахрањен Мухамед.

једу јабуке дивље, али Србија кад Арбанију освоји, те се наједе и наоружа и обуче, знаш ли Поповићу да и после сва држава не може вам на пут стати. Сам ћете народ туђи протерати у парашуму, такве су крви Арбанаси као и ви Срби. Ја му на то кажем: па зар богаташу није дужност да прво своје ближње помогне, па (тек) онда туђу сиротињу. Он ми на то одговори: ми смо готови свагда своме на помоћ (доћи) као браћи Бугарима, који зна њему се и помага, који тражи он добива. Ја му на то одговорим: да, да право сте казали као Бугарима; Бугари су (са) својим великим шубарама сваког Турчина и Србина много година називали агом, они су били до данас турски робови и права раја, а од данас добивши вечито име Бугаро Руси и нека им срећно било до века вечитим робијашима руским.

Јесам и остајем ваш доброжелатељ, Јован Поповић у Призрену 9 октобра 1880. Питај Милојевића за име немачког конзула са ким сам препирку имао, он ће ти га казати.

Извори и литература

Необјављена архивска грађа

Архив Србије

Министарство иностраних дела-Политичко одељење

Министарство просвете и црквених дела-Просветно одељење

Поклони и откупи

Збирка Мите Петровића

Архив Српске академије наука и уметности

Лични фонд Јована Ристића

Архив Косова и Метохије

Збирка Петра Петровића

Збирка Стојана Зафировића

Литература

Батаковић (1989) – Батаковић Т. Душан, Дечанско питање, Београд 1989.

Батаковић (1991) – Батаковић Т. Душан, *Косово и Метохија у српско-арбанашким односима*, Приштина-Горњи Милановац 1991.

Бован (1983) – Бован Владимир, *Јастербов у Призрену*, Приштина 1983.

Богдановић (1990) – Богдановић Димитрије, *Књига о Косову*, Београд 1990.

Борозан (1995) – Борозан Ђорђе, *Велика Албанија. Порекло идеје, пракса*, Београд 1995.

Божиловић, Вавић (1991) – Божиловић Бранислав, Вавић Милорад, *Сурова времена на Косову и Метохији*, Београд 1991.

Васиљевић (1909) - Васиљевић Х. Јован, *Арбанашка лига-Арнаутска конгра и српски народ у Турском царству (1878-1882)*, Београд 1909.

Војводић (2001) – Војводић Михаило, *Србија и балканско питање (1875-1914)*, Нови Сад 2001.

Ђорђевић (1995) – Ђорђевић Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Београд 1995.

Енциклопедија Југославије I (1955) - група аутора, Загреб 1955.

Историја српског народа, V-I (1994) – група аутора, Београд 1994.

Јагодић (2009) – Јагодић Милош, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878-1912)*, Београд 2009.

Јакшић, Вучковић (1963) – Јакшић Гргур, Вучковић Ј. Војислав, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први Балкански савез)*, Београд 1963.

Косово и Метохија у српској историји (1989) - група аутора, Београд 1989.

Косово некади сад, Kosova dikur e sot (1973) – група аутора, Београд 1973.

Костић (1997) – Костић Петар, *Аутобиографија*, приредила Вјера Митровић, Београд 1995.

Крестић, Љушић (1983) – Крестић Василије, Љушић Радош, *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856-1878), књига I, (1856-1866)*, Београд 1983.

Микић (1978) – Микић Ђорђе, *Призренска лига и аустроугарска окупација Босне и Херцеговине и запоседање Новопазарског санџака (1878-1879)*, Balcanica, IX, Београд 1978, 325-340.

Микић (1982) – Микић Ђорђе, *Срби Косова у источној кризи 1875-1878*, Обележја бр 5, Приштина 1982, 98-110.

Недељковић (2011) – Недељковић Славиша, *Омер-ефендија, од српског агента до иследника турског преког војног суда*, Српске студије, књ.2, Београд 2011, 287-293.

Недељковић (2012) – Недељковић Славиша, *Србија и Косово и Метохија, Културно-просветни и национални рад од 1856. до 1897*, Ниш 2012.

Недељковић (2013) – Недељковић Славиша, *Призренска лига између мита и стварности (1878-1881)*, Зборник радова, Хуманизација Универзитета, НИСУН 2, Ниш 2013, 399-411.

Пејин, Петровић (1992) – Пејин Јован, Петровић Милић, *Протокол писاما општине Пећке 1870-1880*, Приштина–Београд 1992.

Плана (1980) – Плана Емин, *Покрети и установи Албанаца у време источне кризе 1875-1878, и отпор против Санстефанског уговора*, Зборник радова, Србија у завршној фази источне кризе 1877-1878 године, књига 2, Београд 1980, 289-301.

Рахими (1977) – Рахими Шукри, *Питање аутономије Албаније у оквиру Османског царства 1877-1881*, Зборник радова: Међународни научни скуп поводом 100-годишњице устанка у Босни и Херцеговини, другим балканским земљама и Источној кризи 1875-1878. године, Сарајево 1977, 324-338.

Слијепчевић (1983) – Слијепчевић Ђоко, *Српско-арбанашки односи кроз векове са посебним освртом на новије време*, Хилместир 1983.

Skendi (1967) – Skendi Stavro, *The Albanian national a wakening 1878-1912*, New Jersey 1967.

Стојанчевић (1998) – Стојанчевић Владимир, *Из српске националне прошлости*, Београд 1998.

Стули (1959) – Стули Бернхард, *Албанско питање (1875-1882)*, Загреб 1959.

Ђоровић (1992) – Ђоровић Владимир, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1992.

Храбак (1998) – Храбак Богумил, *Призренска Арбанашка Лига 1878-1881*, Београд 1998.

Џамбазовски (1985) – Џамбазовски Климент, *Грађа за историју македонског народа из Архива Србије*, том IV, књига I (1879-1885), Београд 1985.

Slaviša Nedeljković

**REPORT OF THE PRIEST JOVAN POPOVIC ABOUT THE OCCASIONS
IN PRIZREN IN THE AUTUMN OF 1880**

In the first year after the end of the Great Eastern Crisis, major problems were brought to the Serbian people in Old Serbia. The proclaimed Imperial amnesty didn't have any practical value, while Serbs in the eyes of Turkish authorities remained an unreliable and overwhelming element whose activities were attentively monitored by the Turkish army and the police. Under the Arbanas-Turkish terror systematically carried out over the Serbs in Kosovo and Metohija, the entire village disappeared. The situation became even more difficult when the Prizren League was formed in June 1878. The Serbs got two masters, sustained two troops, and handed taxes to two sides without having any rights and protections. The Arbanas and Turkish authorities' Terror were primarily strong in Metohija. In an intent to completely destroy Serbian people in this area, Arbanas didn't choose methods to achieve their purpose. Those Serbs who in these difficult years (1878-1881) decided to survive on their fireplaces despite all the problems they faced daily with numerous difficulties. This paper presents the report of the priest Jovan Popović about the condition in Prizren and the surrounding nahia's in the period from September 4. to October 7, 1880. In this very interesting testimony, from the point of view of the Serbian priestess and the commissioners, we are introduced to the work of Arbana's Kongre, anarchy, general political affairs and the position of Serbs in this part of Old Serbia in the autumn of 1880.

